

Gescheiden werelden

De beoordeling van geloofwaardigheid van vluchtverhalen

Nienke Doornbos

In: Peter Mascini & Nienke Doornbos (2004), *Onbekend terrein: grenzen van het vreemdelingenbeleid*, *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 31 (1), p. 80-112.

Een asielaanvrager uit Niger verklaart dat hij met behulp van een amulet zich in één keer in Katakò bevond. Deze verklaring is de inzet van een procedure in hoger beroep bij de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State (hierna: de Afdeling of ABRvS). De Afdeling overwoog dat de minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie terecht vraagtekens had geplaatst bij de geloofwaardigheid van het asielrelaas. ‘De begrijpelijkheid hiervan moet voldoen aan de hier te lande overwegend gehanteerde rationele maatstaven.’¹ De rechtbank Amsterdam had de verklaring van de man eerder niet zo letterlijk genomen. Het was de rechtbank ‘ambtshalve’ bekend dat een dergelijk amulet, door de reacties van de mensen aan wie het wordt getoond, in bepaalde landen een zodanige werking kan hebben dat de reis van de vreemdeling daardoor aanmerkelijk kan worden bespoedigd. De verklaring van de man moet worden gezien in het licht van de cultuur en ervaringswereld van mensen in Niger. Zo beschouwd hoeft deze verklaring niet zonder meer tot de conclusie te leiden dat de detentie en het asielrelaas van de man ongeloofwaardig zijn, aldus de rechtbank.²

De toename van asielaanvragen vanaf het einde van de jaren tachtig (zie bijlage II van dit boek) heeft alle westerse, geïndustrialiseerde landen voor de moeilijke opgave gesteld om een goede schifting te maken tussen mensen die daadwerkelijk hebben te vrezen voor vervolging in hun land van herkomst en zij die de asielprocedure primair aanwenden om hun leefomstandigheden te verbeteren. Dit categoriseringsproces wordt wel in retoriek gehuld, bijvoorbeeld door onder-

1. ABRvS 17 juli 2003, *Jurisprudentie Vreemdelingenrecht* 2003/395.

scheid te maken in ‘echte vluchtelingen’ en ‘economische vluchtelingen’. De processen en motieven die achter de hedendaagse migratiebewegingen schuilgaan, zijn echter vele malen complexer dan in een dergelijke dichotomie wordt voorgesteld. Asielzoekers kunnen verschillende motieven hebben om hun land te verlaten. Bij beslissingen op asielverzoeken moeten zowel juridische als sociale, psychologische en culturele factoren in ogenschouw worden genomen. Daarnaast is een grondige kennis vereist van de politieke situatie in de landen van herkomst (Rousseau, c.s. 2002). Beslissers kunnen er niet zonder meer vanuit gaan dat asielzoekers over dezelfde discursieve methoden en argumentatiestructuren beschikken als de overheid gebruikt voor het bepalen van ‘waarheid’, ‘geloofwaardigheid’, ‘coherentie’ en ‘consistentie’ (Blommaert 2001), noch dat zij psychisch in staat zijn om onder alle omstandigheden een coherente verklaring af te leggen (Cohen 2002; Herlihy, Scragg & Turner 2002). Mogelijk kunnen asielzoekers als gevolg van hun ervaringen in het land van herkomst terughoudend of wantrouwend zijn ten opzichte van overheidsambtenaren (UNHCR 1979: paragraaf 198 en 199).

Het besluitvormingsproces is ook gecompliceerd door de moeilijke toegankelijkheid van informatie over landen van herkomst en het gebrek aan gedocumenteerd bewijs in individuele zaken. De Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND), die als eerste instantie beslissingen neemt op asielverzoeken, beschikt veelal over niet meer dan de mondelinge verklaringen van de aanvrager, afgelegd in het ‘eerste gehoor’ en het ‘nader gehoor’ (de dienst vermijdt de term verhoor om associaties te voorkomen met politieverhoren). In het gros van de zaken plaatst de IND vraagtekens bij de geloofwaardigheid of aannemelijkheid daarvan. De verklaring van de man uit Niger is een bijzonder voorbeeld, meestal gaat het om minder exotische aspecten. Er wordt dan bijvoorbeeld ‘afbreuk gedaan aan de geloofwaardigheid’ vanwege het ontbreken van identiteitsdocumenten of reisbescheiden of omdat het reisverhaal onvolledig of vaag is. Verklaringen over ontsnappingen uit gevangenissen worden eveneens geregeld ongeloofwaardig bevonden. Dergelijke getuigenissen zijn moeilijk te staven met aanvullend bewijs. De geloofwaardigheid is een van de twee pijlers voor beslissingen in asielzaken. Daarnaast onderzoekt de IND of de door de aanvrager gestelde feiten voldoende zwaarwegend zijn om te kunnen spreken van ‘gegronde vrees voor vervolging’. De asielzoekers dient onder meer

2. Rechtbank 's-Gravenhage, zittingsplaats Amsterdam 23 april 2003, zaak nr. AWB 01/43298 (niet gepubliceerd).

aannemelijk te maken dat de vervolging op zijn persoon is gericht en niet slechts te maken heeft met een algemene oorlogssituatie.

In deze bijdrage staat de beoordeling van geloofwaardigheid en aannemelijkheid van asielverzoeken centraal. De ‘geloofwaardigheidstoets’ is in de beleidsregels uitgewerkt en omvat twee vragen: is het asielrelaas als geheel consistent en geloofwaardig? En: komen de verklaringen overeen met hetgeen overigens bekend is uit informatie over de situatie in de landen van herkomst of algemene informatie over reizen en reisroutes?³ Dit hoofdstuk gaat zowel over de wijze waarop de IND de geloofwaardigheid van asielaanvragen onderzoekt als over de rechterlijke controle op dat onderzoek. In het bijzonder gaat het in op de vooronderstellingen die aan het onderzoek naar geloofwaardigheid en aannemelijkheid ten grondslag liggen en op de wijze waarop deze vooronderstellingen doorwerken op verschillende niveaus van het beslissingsproces (bij de IND, de rechtbank en de Afdeling in hoger beroep). Ik zal met de bovenstaande zaak inzichtelijk maken hoe rechters in hoger beroep de geloofwaardigheid van asielverzoeken beoordelen. Daarna analyseer ik aan de hand van een observatieonderzoek naar negentig gehoren van asielzoekers (zie Doornbos 2003a, 2003b) de uitvoeringspraktijk van de IND. De IND motiveert haar beslissingen voornamelijk aan de hand van de verklaringen van asielaanvragers in de gehoren. Het algemeen landenbeleid speelt daarbij een grote rol. Daarnaast gebruikt de dienst enkele forensische onderzoeksmethoden voor de vaststelling van de leeftijd en de herkomst, zoals het röntgenologisch botonderzoek en de taalanalyse. Dit hoofdstuk is hoofdzakelijk beperkt tot de gehoren; in de voorlaatste paragraaf wordt echter kort ingegaan op enkele andere instrumenten voor de beoordeling van geloofwaardigheid.

De juridische beoordeling van geloofwaardigheid

De asielaanvrager uit Niger kan zijn verklaringen over zijn ontsnapping uit detentie en zijn reis naar Katakoto niet onderbouwen met aanvullend bewijs. In hoger beroep spitst het geding zich toe tot de verklaring over de amulet. In de rechtspraak wordt erkend dat de meeste asielaanvragers om allerlei redenen in bewijsnood verkeren. ‘De asielzoeker is (..) veelal niet in staat en van hem

3. Vreemdelingencirculaire 2000 C1/2.1.

kan ook niet redelijkerwijs worden gevegd zijn relaas overtuigend met bewijsmateriaal te staven'.⁴ Volgens de Afdeling pleegt de minister het relaas en de daarin gestelde feiten voor waar aan te nemen, indien de aanvrager alle hem gestelde vragen zo volledig mogelijk heeft beantwoord en het relaas op hoofdlijnen innerlijk consistent en niet-onaannemelijk is en strookt met wat over de algemene situatie in het land van herkomst bekend is. Er zijn echter omstandigheden, bijvoorbeeld dat de asielzoeker zich niet kan legitimeren, die volgens de Afdeling afbreuk doen aan de geloofwaardigheid van de verklaringen van de asielzoeker.⁵ In dat geval mogen in het relaas bovendien geen 'hiaten, vaagheden, ongerijmde wendingen en tegenstrijdigheden op het niveau van de relevante bijzonderheden' voorkomen; van het asielrelaas moet dan een 'positieve overtuigingskracht' uitgaan.⁶ Bij de man uit Niger heeft de Afdeling bovendien overwogen dat de geloofwaardigheid van het asielrelaas moet worden beoordeeld aan 'de hier te lande overwegend gehanteerde rationele maatstaven'. Een miraculeuze reis met behulp van een amulet – overigens komen we uit de uitspraak niet te weten waar vandaan hij is vertrokken - kan deze test niet doorstaan.

Was de Nigerees mogelijk niet goed ondervraagd over zijn reis en de rol van de amulet? Is hier sprake van een cultureel misverstand? Het is vaste jurisprudentie van de Afdeling dat het 'aan de vreemdeling is om met name in het nader gehoor zelf zijn vluchtmotieven naar voren te brengen en niet aan de minister om deze met vragen aan het licht te brengen'.⁷ In de zaak van de Nigerees waren hem bovendien vijf vragen over deze kwestie gesteld en waren er volgens de Afdeling geen aanwijzingen dat de man zijn vluchtmotieven niet goed naar voren had kunnen brengen. Dat de rechtbank zelf een uitleg had gegeven op een volgens de Afdeling 'essentieel onderdeel', zonder de partijen in de gelegenheid te stellen kennis te nemen van de bron daarvan en daarop te reageren, is 'in strijd met de beginselen strekkende tot een behoorlijke procedure'. De rechtbank wordt opgedragen een nieuwe beslissing te nemen in de zaak.

4. In de boven aangehaalde zaak van de Nigerees en eerder al in haar uitspraak van 9 juli 2002, *Jurisprudentie Vreemdelingenrecht* 2002/275.

5. Zie artikel 31, tweede lid, onder a tot en met f Vreemdelingenwet 2000. Tachtig procent van alle asielaanvragers heeft bij aankomst in Nederland niet de vereiste papieren (Tweede Kamer vergaderjaar 2002-2003, 19 637, nr. 731, p. 12). In de meeste zaken geldt dus deze aanvullende eis, die de bewijslast meer in de richting van de asielaanvrager doet opschuiven.

6. Aldus de Afdeling in de hierboven aangehaalde zaak van de Nigerees en eerder al in haar uitspraak van 27 januari 2003, *Nieuwsbrief Asiel- en Vluchtelingenrecht* 2003/100, p. 285 e.v..

7. Aldus de Afdeling in de zaak van de Nigerees en eerder al in haar uitspraak van 28 december 2001, *Jurisprudentie Vreemdelingenrecht* 2002/73.

Consistentie en aannemelijkheid: twee vooronderstellingen

De consistentie en volledigheid van de verklaringen afgelegd in het eerste gehoor en het nader gehoor zijn belangrijke, zo niet de belangrijkste indicatoren voor de beoordeling van de aannemelijkheid en geloofwaardigheid van het relaas. De IND vergelijkt de uitlatingen in het eerste gehoor met die in het nader gehoor. Bovendien vergelijkt de dienst de verklaringen van familieleden of asielaanvragers die samen hebben gereisd. Het eerste gehoor heeft betrekking op de identiteit, nationaliteit en reisroute van de aanvrager en nadrukkelijk niet op de achtergronden van de vlucht.⁸ Indien een asielaanvrager spontaan verklaringen aflegt over de beweegredenen om zijn land te verlaten, dient de ambtenaar hem te verwijzen naar het nader gehoor.⁹ Het nader gehoor heeft tot doel om asielaanvragers in eerste instantie vrijuit aan het woord te laten over de redenen van de vlucht en de gebeurtenissen in het land van herkomst. Daarna kan de ambtenaar gerichte vragen stellen.¹⁰ Uit de observaties blijkt dat aan de procedure voor het eerste gehoor doorgaans strak de hand wordt gehouden, maar dat de werkwijze voor het nader gehoor veelal precies omgekeerd verloopt: grote delen van het eerste gehoor worden in het nader gehoor herhaald aan de hand van specifieke vragen of asielaanvragers wordt in het nader gehoor bijvoorbeeld nogmaals tegengeworpen dat zij geen documenten hebben.¹¹ Daarna wordt hen pas de vraag voorgelegd naar de redenen van de vlucht (Doornbos 2003a: 104 en 232/3).

Er liggen twee vooronderstellingen ten grondslag aan de idee dat de mate van consistentie iets zegt over de aannemelijkheid van de verklaringen. De eerste vooronderstelling is dat 'echte vluchtelingen' in staat zijn coherente verklaringen af te leggen en deze op elk moment van de asielprocedure kunnen reproduceren (zie ook Colruyt 2000). De tweede vooronderstelling is dat de gehoren onder dezelfde omstandigheden plaatsvinden en dat asielaanvragers altijd voldoende tijd en ruimte krijgen om hun verhaal te doen. Tegenstrijdigheden in het asielrelaas kunnen dan immers eenduidig worden toegeschreven aan asielaanvragers (en niet bijvoorbeeld

8. Artikel 3.110, tweede lid Vreemdelingenwet 2000; artikel 3.44 Voorschrift Vreemdelingen 2000.

9. Vreemdelingencirculaire 2000 C3/12.6. Zie ook de Nota van toelichting op art. 3.110 Vreemdelingenbesluit.

10. Vreemdelingencirculaire 2000 C12/4.2.

11. Dit geldt overigens niet of in mindere mate voor asielaanvragers die in het aanmeldcentrum een nader gehoor krijgen.

aan de inbreng van de ambtenaar of tolk). Deze laatste vooronderstelling wordt in de volgende paragrafen aan eigen empirisch onderzoek getoetst. Over de eerste vooronderstelling valt nu reeds het een en ander te zeggen aan de hand van publicaties van psychologen en medici.

Granhag & Strömwall hebben oprechte en leugenachtige verklaringen vergeleken in een experimentele opzet. Het blijkt dat beide soorten verklaringen in de tijd even (in)consistent zijn. Oprechte verklaringen blijken bovendien niet meer rijke details te bevatten dan leugenachtige. Professionele leugenontmaskeraars, zoals rechters en politieagenten veronderstellen wel dat het vermelden van veel bijzonderheden duidt op oprechtheid en, omgekeerd, dat het achterwege laten van details op leugenachtigheid wijst. Maar dit gaat dus niet zonder meer samen (Granhag & Strömwall 2002). Volgens Vrij & Winkel (1997), die politieverhoren hebben bestudeerd, hebben mensen minder moeite om te liegen als zij de informatie simpelweg kunnen ontkennen of achterhouden, dan als zij zelf een verhaal moeten verzinnen. Om beter inzicht te krijgen in de oprechtheid van geïnterviewden, moet hen voldoende tijd en gelegenheid worden geboden om hun verhaal op hun eigen manier te vertellen.

De psychologe Cohen refereert aan verschillende studies waaruit blijkt dat mensen onder normale omstandigheden al de grootste moeite hebben gebeurtenissen meerdere keren op consistente wijze te reproduceren. Dit geldt des te meer voor mensen die traumatische ervaringen hebben of bijvoorbeeld lijden aan depressie, slaapttekort of ondervoeding. Dergelijke condities kunnen ernstige en langdurige geheugenschade en concentratieverlies tot gevolg hebben en ertoe leiden dat mensen geblokkeerd raken of tegenstrijdige verklaringen afleggen. Volgens deze auteur wijzen tegenstrijdigheden en omissies in verklaringen van asielzoekenden dan ook niet per definitie op een ongeloofwaardig relaas (Cohen 2002: 293-294). Psychologen van de Traumatic Stress Clinic in Londen ondersteunen deze bevinding (Herlihy, Scragg & Turner 2002). Inconsistenties binnen verhalen van individuen zijn volgens hen heel gewoon. Er doen zich meer verschillen voor indien de details waarnaar wordt gevraagd niet erg belangrijk zijn voor de geïnterviewde of als deze traumatische gebeurtenissen betreffen. Het aantal verschillen neemt bovendien toe naarmate er meer tijd verstrijkt tussen de interviews. De auteurs concluderen dat inconsistente verklaringen er niet noodzakelijkerwijs op duiden dat asielaanvragers hun verhalen verzinnen.

Als blijkt dat mensen ziek of getraumatiseerd zijn, houdt de IND daar in zoverre rekening mee dat deze mensen in een aanmeldcentrum worden doorverwezen naar een reguliere opvanglocatie, waar zij eerst tot rust kunnen komen voordat zij opnieuw worden gehoord. Een medisch onderzoek maakt niet standaard deel uit van de asielprocedure. Bij medische of psychische problemen kan de IND een GGD-arts vragen te beoordelen of de aanvrager medisch gezien in staat is om te worden gehoord (Bloemen 2003).

Als de medische of psychische omstandigheden niet meteen aan het licht komen, kan dit de asielaanvrager voor grote problemen stellen. Hij kan bij voorbeeld binnen achtenveertig procedures uitgeprocedeerd raken.¹² Het is dan in de regel niet mogelijk om in een tweede asielverzoek aan te voeren dat hij vanwege zijn ziekte of trauma niet in staat was om binnen de min of meer gesloten setting van het aanmeldcentrum zijn verhaal te doen. De Afdeling bestuursrechtspraak heeft namelijk geoordeeld dat ook van getraumatiseerde asielzoekers mag worden verwacht dat zij binnen achtenveertig procedures hun problemen, op zijn minst summier, kenbaar maken. Deze redenering werd onder andere gevolgd bij de herhaalde asielaanvraag van een man die aanvoerde gedetineerd te zijn geweest en daarbij te zijn gemarteld en seksueel misbruikt. Tijdens het nader gehoor bij de eerste procedure in het aanmeldcentrum had hij dit niet naar voren gebracht. Nadat hij uitgeprocedeerd was geraakt, probeerde hij alsnog voor het ‘traumata beleid’ in aanmerking te komen door een tweede asielverzoek in te dienen. Ter ondersteuning overlegde hij medische rapporten van een Centrum voor Geestelijke Gezondheidszorg en van de Medische Onderzoeksgroep van Amnesty International. De Afdeling overwoog: ‘Van de vreemdeling mocht worden gevergd dat hij in de eerste procedure op enigerlei wijze - hoe summier ook - gewag maakte van dit trauma, van de achtergrond of oorzaken daarvan en van zijn onvermogen daarover te verklaren. Dat heeft hij niet gedaan. De rapporten behelzen derhalve geen nieuw bewijs (..), maar feiten waarnaar in de eerste procedure (..) had behoren te worden verwezen (..).’¹³

In de betreffende zaak komt de Afdeling dus niet aan de beoordeling van de geloofwaardigheid of aannemelijk van het asielrelaas toe, omdat er geen nieuw gebleken feiten of

12. Asielverzoeken die naar het oordeel van de minister geen tijdrovend onderzoek vergen, kunnen binnen 48 ‘procedures’ worden afgewezen (de nachtelijke uren tussen 22.00 en 8.00 uur tellen niet mee).

13. ABRvS 16 mei 2002, *Jurisprudentie Vreemdelingenrecht* 2002/222.

omstandigheden zijn aangevoerd: de feiten waren al bekend, alleen niet naar voren gebracht.¹⁴ Net als de bovengenoemde onderzoeken relativeert een zaak als deze de stelling dat ‘echte vluchtelingen’ onder alle omstandigheden in staat zijn hun verhaal op consistente wijze te vertellen. Misschien zijn het juist wel de mensen die daar níet toe in staat zijn, die voldoen aan de criteria voor vluchtelingschap.

Observatieonderzoek naar gehoren in asielzaken

Tot nu toe is overwegend vanuit de hoger beroepsrechtspraak naar de beoordeling van de geloofwaardigheid van verklaringen gekeken. In de volgende paragrafen wordt de beoordeling van de geloofwaardigheid vanuit de uitvoeringspraktijk bekeken. Hoe komen de dossiers tot stand op grond waarvan beslisambtenaren en rechters beslissingen nemen? Maar eerst geef ik kort enkele methodologische en theoretische achtergronden van het onderzoek.

Tussen oktober 1999 en juni 2001 heb ik samen met Khalil Shalmashi onderzoek verricht in drie aanmeldcentra (Schiphol, Rijsbergen en Zevenaar) en in twee onderzoeks- en opvangcentra (Gilze en Den Haag). In totaal hebben we 138 gehoren en gesprekken met asielzoekenden bijgewoond: 56 eerste gehoren en 34 nader gehoren bij de IND en 48 gesprekken met rechtsbijstandverleners of medewerkers van Vluchtelingenwerk. Deze laatste laat ik hier onbesproken (zie Doornbos 2003a). De onderzoekers hebben zoveel mogelijk zaken bijgewoond die zich tijdens hun aanwezigheid aandienden, waarbij prioriteit is gegeven aan vraaggesprekken in een taal die de onderzoeker redelijk tot goed kan verstaan (Shalmashi: Koerdisch, Arabisch en Perzisch; Doornbos: Engels en Frans). In totaal zijn in 22 verschillende talen vraaggesprekken bijgewoond, waarvan in 41 procent de onderzoeker de taal van de asielaanvrager en de tolk kon volgen. De gehoren zijn bijgewoond met toestemming van alle participanten; zij zijn niet op band opgenomen.

14. De minister heeft in de zomer van 2003 bepaald dat in bijzondere gevallen er toch rekening mee moet worden gehouden dat aanvragers in de eerste procedure terughoudend kunnen zijn met het naar voren brengen van gebeurtenissen die traumatiserend zijn geweest. In die gevallen kunnen later aangevoerde feiten en omstandigheden toch bij de beoordeling worden betrokken (TBV 2003/24, *Staatscourant* 11 augustus 2003, nr. 152, p. 10). Hoe deze beleidsregel in de rechtspraak zal uitpakken is nog niet bekend.

Een typering van gehoren in asielzaken

De gehoren in asielzaken kunnen worden getypeerd als institutionele, interculturele en meertalige gesprekssituaties. Een specifiek kenmerk is bovendien dat zij meestal binnen een driehoeksinteractie, of triade, plaatsvinden. Naast de asielaanvrager en de ambtenaar van de IND is doorgaans namelijk ook een tolk aanwezig die de communicatie mogelijk moet maken.

Het gehoor in asielzaken is een vorm van institutionele communicatie, aangezien het volgens bepaalde vooraf vastgelegde patronen en procedures plaatsvindt binnen een institutionele context.¹⁵ De institutionele context structureert de inhoud, de duur en de aard van de interacties. Institutionele communicatie heeft dikwijls een vraag-antwoord karakter, waarbij de ondervragers meestal (juridisch geschoolde) professionals zijn en de ondervraagden meestal leken. Dergelijke situaties kenmerken zich door een ongelijke verdeling van macht, kennis en gelegenheid tot spreken, maar ook door een wederzijdse afhankelijkheid van de participanten voor een goed verloop van het gesprek. De professional heeft de medewerking van de cliënt nodig voor het goed kunnen uitvoeren van zijn dagelijkse taken; omgekeerd moet de cliënt iets van de professional ‘gedaan krijgen’ of is de cliënt onderworpen aan diens jurisdictie (Drew & Heritage 1992).

De gesprekssituatie is bovendien een vorm van interculturele communicatie (Kälin 1986). Algemeen wordt aangenomen dat het proces van betekenisverlening in interacties beter verloopt als de gesprekspartners dezelfde sociale, culturele en linguïstische achtergrond hebben. In asielzaken ontbreekt een dergelijk gezamenlijk referentiekader. Niet alleen de asielaanvrager en de ambtenaar hebben een andere culturele achtergrond; de achtergrond van de tolk is veelal ook een andere (zie over de voor- en nadelen daarvan Vaags 1994). Uit literatuur over interculturele communicatie is bovendien bekend dat mensen zijn geneigd elkaar op groepskenmerken te be(voor)oordelen, zoals beroep, woonplaats, geslacht, religie, etniciteit et cetera. Stereotiepe ideeën over de gesprekspartner spelen vaak een grotere rol dan de feitelijke verschillen (Shadid 1998).

Het meertalige karakter maakt de gesprekssituatie nog complexer. Inschakeling van een tolk kan communicatieproblemen verhelpen of reduceren. In elk geval wordt de taalbarrière door inschakeling van een tolk grotendeels beslecht. De aanwezigheid van een derde persoon kan

15. Zie voor een overzicht van onderzoek naar institutionele communicatie onder meer Drew & Heritage 1992.

echter ook nieuwe complicaties met zich meebrengen. De tolk kan bij zijn informatie overdracht bewust of onbewust selecteren of reduceren. Het vertalen is evenzeer een interpretatieproces, waarop de sociale en culturele conventies van de tolk van invloed zijn, als ook zijn persoonlijke kennis, verwachtingen en houding. Het komt regelmatig voor dat de tolk een afwijkende taal of een ander dialect spreekt dan de asielaanvrager of dat geen van beiden de moedertaal spreekt (Vaags 1994). De problemen die kunnen ontstaan door verschillen in dialecten, liggen genuanceerder dan het uitsluitend elkaar niet goed verstaan of begrijpen. Bepaalde taalvarianten hebben meer prestige dan andere en kunnen daarom een verschillende houding bij de sprekers oproepen. De taal representeert tevens de sociale achtergrond van de spreker, zoals diens opleidingsniveau of zijn positie binnen de maatschappij (Schipper & Versteegh 1987: 82/4).

De vraaggesprekken vinden, zoals gezegd, meestal in een driehoeksinteractie, of triade, plaats. De socioloog en filosoof Simmel heeft begin vorige eeuw al gewezen op het bijzondere karakter van triade relaties in vergelijking met diade relaties (tussen twee personen). De aanwezigheid van een derde kan het karakter van een interactie doen veranderen, omdat via coalitievorming een van de drie kan worden buitengesloten. Elke gesprekspartner functioneert als een intermediair tussen de andere twee en kan hen bijeen brengen of uiteen halen (Simmel 1976 (1908): 45/128). De mogelijkheid van in- en uitsluiting van participanten maakt de triade relatie fundamenteel anders dan een relatie tussen twee personen (een diade). Bij een driemanschap kunnen coalities worden gevormd op grond van vermeende of werkelijke gemeenschappelijke belangen of waarden (proces van insluiting). Een van de participanten kan ook worden buitengesloten op grond van onderlinge verschillen of andere criteria (proces van uitsluiting) (Wadensjö 1992).

In gehoren van asielaanvragers kunnen zich eveneens processen van in- en uitsluiting voordoen, met name omdat bepaalde participanten (de ambtenaar en tolk) vaker samenwerken en beter op elkaar zijn ingespeeld dan andere (de asielaanvrager). Daarentegen is ook een coalitie van de tolk en de asielaanvrager denkbaar, in het geval zij beide dezelfde taal en afkomst hebben. De tolk neemt in de triade van de gehoren een bijzondere positie in, omdat hij als enige toegang heeft tot de talen van beide sprekers (Roy 2000: 6). De IND tracht de objectiviteit en neutraliteit van haar medewerkers te bevorderen door hen binnen de organisatie te laten rouleren en een scheiding aan te brengen in taken. De eerste gehoren worden door andere ambtenaren afgenomen

dan de nader gehoren, en weer andere ambtenaren nemen de beslissing. Mogelijk kunnen processen van in- en uitsluiting ook worden voorkomen door de aanwezigheid van een vierde participant, zoals een medewerker van Vluchtelingenwerk. Alleen al de aanwezigheid van een vierde persoon kan eventuele processen van coalitievorming tegengaan of neutraliseren. De rol van deze participant is tijdens het gehoor beperkt tot die van toehoorder. Een belangrijke functie van het bijwonen van gehoren is dat er, naast het officiële rapport van het gehoor door de IND-ambtenaar, een tweede verslag is van de inhoud van het gehoor en de sfeer waarin het gehoor heeft plaatsgevonden.

Een observerende onderzoeker heeft mogelijk, als vierde aanwezige, dezelfde neutraliserende rol. Om interferentie te voorkomen is zoveel mogelijk gekozen voor een afzijdige opstelling. Niettemin moet ermee rekening worden gehouden dat de aanwezigheid van een onderzoeker ertoe kan hebben geleid dat de ondervragers en de bij het gehoor aanwezige tolk zich extra hebben ingespannen om het gehoor in hun ogen goed, dat wil zeggen conform de gedragsregels en heersende normen (of hun interpretatie daarvan) te laten verlopen.

Toetsing van geloofwaardigheid in de praktijk

Het observatieonderzoek geeft inzicht in de tweede aanname die aan de ‘geloofwaardigheidstoets’ ten grondslag ligt, namelijk dat asielaanvragers op min of meer dezelfde wijze worden gehoord en voldoende ruimte krijgen om hun verhaal te doen. Drie voorbeelden, die elk verschillende aspecten van die beoordeling betreffen, geven inzicht in de wijze waarop de IND de geloofwaardigheid van vluchtverhalen onderzoekt. Het eerste voorbeeld betreft een eerste gehoor van een man, wiens nationaliteit door de IND wordt betwijfeld. Ik heb deze zaak gekozen, omdat dit een goed beeld geeft van wat asielzoekenden wel het ‘landenexamen’ noemen: het onderdeel waarin de ambtenaar ‘checkvragen’ stelt over het land van herkomst. Dit is bovendien het duidelijkste voorbeeld van een asielaanvrager die volgens de IND niet meewerkt. Het tweede voorbeeld is illustratief voor de werkwijze waarbij verklaringen uit het eerste gehoor en het nader gehoor met elkaar worden vergeleken. In het derde voorbeeld zijn zowel de taal die de

asielzoekende spreekt, als de inhoud van zijn verklaringen, voor de ambtenaar aanleiding om aan de verklaring te twijfelen.

Voorbeeld 1

In april 2000, dus voor de val van het regime van Saddam Hoessein, hoort de IND een man die stelt te zijn geboren in Sulaimania, Irak. Het gehoor loopt van begin af aan stroef. Direct bij binnenkomst vraagt de tolk aan de ambtenaar: 'Ben je zeker dat hij uit Sulaimania komt?' Volgens de tolk ziet de man er Arabisch uit, terwijl hij een Koerd had verwacht. Hij vraagt de aanvrager er zelf naar, die bevestigt dat hij uit Sulaimania komt. Hierop wil de asielzoekende de herkomst van de tolk weten. Deze vraag beantwoordt de tolk niet, maar hij vertaalt hem voor de ambtenaar. De ambtenaar laat weten dat de herkomst van de tolk er niet toe doet: de tolk is onafhankelijk en heeft alleen tot taak de communicatie tussen de aanvrager en de ambtenaar mogelijk te maken. De aanvrager kan of wil geen bijzonderheden vertellen over zijn land en woonplaats en ook over zijn reisroute laat hij niets los. Hij verklaart hierover bijvoorbeeld: 'Ik weet niet hoe ik hier gekomen ben. Ik weet niet of dat met het vliegtuig, met de boot of lopend is geweest. Toen ik mijn ogen open deed was ik in Amsterdam.' De ambtenaar twijfelt dan ook aan zijn nationaliteit, hetgeen de aanvrager diverse keren wordt meegedeeld. De ambtenaar spreekt met luide stem in 'oneliners', die de tolk zelf omvormt in vragen. Ook stelt hij onderuitgezakt vragen, waaraan hij steeds 'dan' toevoegt, bijvoorbeeld: 'Heeft u niets gezien dan?' De tolk stelt zich beleefd op ten opzichte van de aanvrager. Zo geeft hij hem bijvoorbeeld een hand, hetgeen ambtenaren doorgaans niet doen. In een aanvullend gehoor, na een lunchpauze, worden de aanvrager nog wat aanvullende 'checkvragen' gesteld. De gehoorambtenaar loopt samen met de tolk de wachtruimte in en wil de asielaanvrager, die ligt te slapen, roepen. Hij is echter diens naam vergeten. De tolk weet het nog wel.

Om een indruk te geven hoe moeizaam het gedeelte van het gehoor met de 'checkvragen' verliep, volgt hier een verkorte weergave:

Ambt.: 'We zijn bijna klaar. Ik wil u alleen nog wat vragen over Irak en over uw woonplaats stellen. Dat is van belang omdat u geen documenten hebt waarmee u uw identiteit kunt onderbouwen. Weet u hoe de vlag van Irak eruit ziet?'

Asz. (via tolk): 'Ja, zeker, daar hangt hij. Dat is de vlag van Irak.' [staat op en loopt naar de muur en wijst op een kaart die daar hangt]

Ambt.: 'Ha, ha, ja, hoor, dat is hem, ik was vergeten dat 'ie daar hing. [Deze vraag en het antwoord worden als enige niet vermeld in het rapport van gehoor, N.D.] De verjaardag van Saddam Hoessein, weet u die?'

Asz. (via tolk): 'Dat weet ik niet.'

Ambt.: 'Waar is hij geboren?'

Asz. (via tolk): 'Dat weet ik niet. Dat wil ik ook niet weten, hij is de oorzaak van mijn ellende.' [Deze laatste toevoeging staat niet in het rapport van gehoor vermeld]

Ambt.: 'Kunt u enkele provincies noemen?'

Asz. (via tolk): 'Bagdad, Basra, Kirkuk, Sulaimania.'

Ambt.: 'Ik vond het trouwens opmerkelijk dat u eerder verklaard heeft dat Sulaimania in Kirkuk ligt.'

Asz. (via tolk): 'Het behoort tot Kirkuk.'

Ambt.: 'Niet tot de provincie Sulaimania?'

Asz. (via tolk): 'Nee.' [kijkt met een scheef oog naar de kaart op de muur] 'Er zijn andere steden en provincies die ik niet ken.'

Ambt.: 'Wat is de munteenheid?'

Asz. (via tolk): 'Dinar.'

Ambt.: 'Wie heeft de macht in Sulaimania?'

Asz. (via tolk): 'Het staat onder controle van de Irakese regering.'

Ambt.: 'Dat is volgens onze gegevens niet juist.'

Asz. (via tolk): 'Irak heeft aangekondigd: Irak is één land. Het kan niet verdeeld worden. Er zijn natuurlijk Massood Barzani en Jalal Talabani, zij willen een deel van Irak hebben. De Irakese overheid zal dat niet accepteren.'

Ambt.: 'Maar wie heeft er nu de facto de macht?'

Asz. (via tolk): 'Het behoort tot de Irakese regering. Er was een samenzwering tegen Irak. Massood wilde een deel hebben. In 1996 heeft het Irakese leger alle

troepen van de Koerdische partij verdreven en Sulaimania in handen genomen. Er kwamen soldaten en tanks de stad binnen.’

Ambt.: ‘Over welke Koerdische partijen hebben we het dan?’

Asz. (via tolk): ‘Ik kan de namen niet noemen. Zij durven ook niet te zeggen bij wie ze zijn aangesloten.’

(..)

Ambt.: ‘Welke rivier stroomt er ten zuiden van Sulaimania?’

Asz. (via tolk) [kijkt tolk met onbegrip aan. Deze herhaalt de vraag.] ‘Tigris en Eufraat.’

Ambt.: ‘Is de VN aanwezig in Sulaimania?’

Asz. (via tolk): ‘Ja.’

Ambt.: ‘Waar is de VN gevestigd?’

Asz. (via tolk): ‘Dat weet ik niet.’

Ambt.: ‘Weet u een naam van een plein?’

Asz. (via tolk) [Kijkt tolk met onbegrip aan. Deze zegt tegen de ambtenaar: Hij weet niet wat een plein is, zal ik het tekenen? Tekent een plein en legt uit.] ‘Weet ik niet.’ (..)

Ambt.: ‘Waarom weet u zo weinig van uw eigen land af?’

Asz. (via tolk): ‘Ik ben niet naar school geweest. Ik was een boer, bezig met werk.’

[Nadat de asielaanvrager ‘s middags opnieuw dergelijke vragen zijn gesteld en de ambtenaar hem ermee confronteerde dat hij weinig vragen correct kan beantwoorden:]

Asz. (via tolk): ‘Op dit moment zit ik in Europa en *that’s it*. Ik heb vanochtend alles al verteld. Dat is het, verder heb ik niets te zeggen.’

Ambt.: ‘Eigenlijk probeer ik u alleen maar te helpen het aannemelijk te maken dat u uit Irak komt.’ [De contactambtenaar probeert het nog één keer met vragen naar de burgemeester van Sulaimania, enkele straten in deze plaats en namen van moskeeën, zonder succes.]

Dit gehoor, waarvan hier slechts een deel is weergegeven, neemt een groot deel van de dag in beslag: van 9.50 tot 15.00 uur (met twee onderbrekingen); effectief is de aanvrager twee uur en drie kwartier gehoord. De IND heeft de aanvraag van deze man in het aanmeldcentrum afgewezen en hem gedetineerd in het grenshospitium.

Deze asielaanvrager is een prototype van wat ambtenaren onder een ‘onwillige asielzoeker’ verstaan. Hij laat niets los over zijn reis naar Nederland en hij ‘zakt’ voor het ‘landenexamen’, omdat hij een aantal vragen onjuist beantwoordt. Hoe langer het gehoor duurt, hoe meer de aanvrager voldoet aan het beeld van de asielzoeker die niet wil meewerken. Maar waarop is dit beeld nu eigenlijk gebaseerd? Zijn er ook andere verklaringen voor het gedrag van de aanvrager mogelijk? Het gehoor heeft al een moeilijke start doordat de tolk de asielaanvrager naar zijn herkomst vraagt. Uit het feit dat de tolk een Koerd had verwacht zou al enigszins twijfel kunnen spreken, maar dit hoeft niet. Lang niet alle inwoners van het Koerdische gedeelte van Irak zijn Koerden. Als de asielzoekende de wedervraag stelt naar de herkomst van de tolk, krijgt hij geen antwoord. Dit zou hem wantrouwend kunnen maken. Of dit het geval is, komen we niet te weten, maar het is een mogelijke verklaring voor de terughoudendheid van de aanvrager. Dat de tolk de vraag niet beantwoordt, bevestigt de anonimiteit van de relatie tussen beiden. Als professional doet zijn herkomst niet ter zake. Hij is met andere woorden inwisselbaar voor elke andere professionele tolk. Dit wordt nog eens onderstreept in de gedragsregels die de IND voor tolken heeft opgesteld. Daarin is onder meer opgenomen dat het een tolk niet wordt toegestaan om voor, tijdens of na het verrichten van een tolkdienst een gesprek aan te gaan met de asielaanvrager. Zo mag een tolk bijvoorbeeld niet in de wachtruimte van de asielaanvrager plaatsnemen en dient hij de gehoorruimte te verlaten wanneer de IND-medewerker dit doet.¹⁶ De tolken die wij in het kader van het onderzoek hebben gesproken bleken goed op de hoogte van deze regel en handelden daar ook naar. Hieronder zullen nog enkele andere gedragsregels van tolken worden besproken in relatie tot hun werkwijze.

Ambtenaren van de IND vermoeden dat mensensmokkelaars asielaanvragers voorbereiden over bepaalde vragen of hen op het hart drukken geen vragen te beantwoorden over

16. Regel 12, *Gedragscode tolken en vertalers IND*, november 2001 (niet gepubliceerd).

het verloop van de reis. Dat laatste is van belang, omdat het verblijf in een derde land de asielaanvrager kan worden tegengeworpen en omdat het de autoriteiten in het land van bestemming inzicht kan geven in de smokkelroutes en de werkwijze van smokkelaars. De antwoorden die de asielaanvrager geeft, passen ook in dit plaatje. Hij is naar Nederland gekomen en *that's it*. Veel asielaanvragers beschouwen de aankomst in het land van herkomst als een eindpunt, waarmee zij hun doel hebben bereikt. Zij beseffen niet altijd dat hen in Nederland een moeilijke en mogelijk langdurige procedure te wachten staat. Of asielaanvragers nu daadwerkelijk zo goed worden voorbereid, blijkt niet eenduidig uit onderzoek. Verschillende onderzoeken konden dit niet aantonen (Doornhein & Dijkhoff 1995; Doornbos, Kuijpers & Shalmashi 2001; Robinson & Segrott 2002; Doornbos 2003c; zie ook Koser & Pinkerton 2002). Mij is slechts één onderzoek bekend, waaruit bleek dat Iraanse asielaanvragers door smokkelaars werden geïnstrueerd hoe zij het beste de vragen van de grenspolitie en IND-ambtenaren konden beantwoorden (Koser 1997). Als mensensmokkelaars daadwerkelijk asielaanvragers voorbereiden op de landenchecks, dan zou dit de betrouwbaarheid van dergelijke vragenlijsten natuurlijk aanzienlijk verkleinen. Zowel een correcte als een foutieve beantwoording kan dan reden zijn tot twijfel. De verklaringen van de aanvrager voor zijn deels incorrecte antwoorden ('Ik wil niets van Saddam Hoessein weten, hij was de oorzaak van mijn ellende' en 'Ik ben niet naar school geweest. Ik was een boer, bezig met werk.') overtuigen de ambtenaar niet. De twijfel wordt in het rapport van gehoor nog versterkt, doordat enkele antwoorden daarin niet worden opgenomen. Het rapport van gehoor volgt evenwel bijna volledig en vrijwel letterlijk de gestelde vragen en antwoorden. In het derde, hieronder te bespreken voorbeeld, is dat anders.

Voorbeeld 2

Het tweede voorbeeld betreft een laag opgeleide vrouw die naar eigen zeggen uit Zuid Soedan komt. Het is een standaard voorbeeld van een zaak waarin de ambtenaar van de IND, die overigens geduldig te werk gaat en de aanvraagster correct bejegt, de verklaringen in het eerste gehoor vergelijkt met die in het nader gehoor en meent dat tegenstrijdigheden bevatten. Het nader gehoor wordt in een opvangcentrum afgenomen met behulp van een tolk Engels en duurt twee uur en een kwartier (van 9.15 tot 12.00 uur met een half uur pauze).

De gehoorambtenaar verwelkomt de asielzoekster en stelt kort zichzelf, de tolk en de onderzoekster voor. Ze wijst erop dat mevrouw in vrijheid kan spreken, dat het belangrijk is dat zij de waarheid spreekt en dat ze het moet zeggen als ze een vraag niet begrijpt. Als bepaalde vragen niet gesteld zijn die wel relevant zijn, dan kan ze die aan het einde van het gehoor nog naar voren brengen. De contactambtenaar wijst erop dat, nu mevrouw geen documenten heeft overlegd, het des te meer van belang is dat haar verklaringen geloofwaardig en consistent zijn. Van het gehoor zal een verslag gemaakt worden op grond waarvan een andere ambtenaar een beslissing zal nemen. De taak van de tolk wordt toegelicht. Mevrouw moet er rekening mee houden dat mogelijk een negatieve beslissing zal worden gegeven en dat ze dan terug moet naar haar land (de tolk vertaalt dit laatste - terug naar het land van herkomst - overigens niet).

De ambtenaar neemt op hoofdlijnen het rapport van eerste gehoor door en confronteert de aanvraagster met enkele verklaringen die zij tegenstrijdig vindt. Zo heeft de aanvraagster in het eerste gehoor verklaard dat er bij haar woonplaats geen rivieren stromen. De asielzoeker verklaart hierop: 'Ik dacht dat ze mij naar grote rivieren vroegen. Er is wel een kleine rivier.' Die rivier heeft dezelfde naam als haar woonplaats. Gevraagd naar haar werkzaamheden thuis, verklaart de vrouw dat zij thuis was en voor het gezin zorgde. Zij kookte, vlocht mandjes en maakte matjes. De ambtenaar die het nader gehoor afneemt, bladert het rapport van eerste gehoor door en vraagt haar onder meer of ze ook wel eens op het land werkte en wat zij daar verbouwde? Het antwoord luidt dat zij hielp met het poten van cassave, aardappels, bonen en maïs. Enkele fragmenten uit het gehoor:

Ambt.: 'Tijdens het eerste gehoor heeft u niets over dat vlechten van mandjes en maken van matjes gezegd. Ook heeft u niet verteld over de cassave en aardappels. Waarom niet?'

Asz.: 'De vraag was niet op dezelfde manier gesteld. Er is mij niet gevraagd wat ik precies thuis deed. Ik heb alleen verteld dat ik hielp met het poten van aardappels door de bladeren in de grond te stoppen. Dat is werk dat mannen niet kunnen doen.'

Ambt.: ‘In het rapport staat toch heel duidelijk: “Welke werkzaamheden verrichtte u thuis”. Dat is dezelfde vraag. Er is u zelfs gevraagd: “Heeft u ooit nog iets anders gedaan dan koken voor uw vader?”’

Asz.: ‘Misschien heb ik de vraag niet goed begrepen.’

(..)

Ambt.: ‘U hebt het tijdens uw eerste gehoor gehad over dat u gedroogde vis at. Waar kwam die vandaan?’

Asz.: ‘Ik ben niet over gedroogd eten gevraagd.’

Ambt.: ‘Het rapport spreekt over bonen en cassave.’

Asz.: ‘Ik heb gezegd cassavemeel en gierst.’ [gierst is in het Engels *millet*, N.D.]

Ambt.: ‘Maar daarover is toch geen misverstand mogelijk? ‘*Millet*’ en ‘*dried fish*’ lijken niet op elkaar.’

Asz.: ‘Ik begrijp niet wat u nu zegt.’ [de vraag wordt herhaald] ‘Gedroogde vis moet je op de markt kopen.’

Ambt.: ‘Waarom zegt u dan niet gewoon “op de markt”?’

Asz.: ‘Misschien heb ik het niet begrepen.’

(..)

Vervolgens vertelt de asielzoeker zelf, vrijwel ononderbroken, wat haar is overkomen en wat de aanleiding was voor haar vertrek. Als zij in haar verhaal aankomt bij hoe ze bij het aanmeldcentrum is aanbeland, last de contactambtenaar een half uur pauze in. Daarna stelt ze onder andere de volgende vragen:

Ambt.: ‘U heeft verklaard dat uw vader is vermoord. Hoe wist u dat? U was er niet bij.’

Asz.: ‘Toen ik thuis aankwam zei hij [ex-vriend, N.D.] “*I killed your father*”.’

Ambt.: ‘Nou, laten we zeggen: u vermoedde het. U kon het niet weten.’

(..)

De asielzoeker heeft verklaard dat haar vriend zich bij de rebellen zou hebben aangesloten. Gevraagd waartegen zij rebelleren, antwoordt zij tegen de christenen.

Ambt.: ‘Hoe kan dat? U bent zelf christen. Hoe kon u met hem bevriend zijn?’

Asz.: 'De vader van mijn zoon [dezelfde ex-vriend, N.D.] is ook christen. Hij is protestant. Ik weet niet waarom hij zich bij de rebellen heeft aangesloten.'

Ambt.: 'Vindt u dat zelf niet erg ongeloofwaardig?' (de tolk gebruikt het Engelse '*incredible*')

Asz.: [tegen tolk:] '*What is 'incredible'?*' [de tolk legt uit: '*Impossible to believe.*'] '*Believe in what?*' [Tolk: '*That a person who is a christian himself is with rebels.*'] 'Het is erg moeilijk, als je geen politieman of rebel bent om aan een geweer te komen. Daarom dachten we dat hij zich bij de rebellen had aangesloten.'

Ambt.: 'Wie zijn 'wij'?'

Asz.: 'Mijn vader en ik.'

Ambt.: 'Maar uw vader was dood. En hoe wist u dat uw vader door een gewerschot om het leven is gekomen? U hebt eerder verklaard meteen weg te zijn gegaan.'

Asz.: 'De buurvrouw heeft mij het schot en de snee gegeven.'

Ambt.: 'Beseft u dat u uzelf tegenspreekt?' [De tolk gebruikt de term '*to contradict yourself*']

Asz.: '*What is contradict?*' [tolk: 'Wat is dat: tegenspreken?']

Ambt.: 'U zegt iets en de volgende keer zegt u iets anders.'

Asz.: 'Nee, ik zeg hetzelfde.'

(..)

Ambt.: 'U weet zeker dat u niet uit Noord Soedan komt?' [tolk: '*Are you sure you are not from North Sudan?*']

Asz.: '*No.*' [tolk: 'Nee. Nouja, ze weet het zeker.']

Na afloop van het gehoor maakt de ambtenaar een paar opmerkingen over dat de asielzoeker zichzelf heeft tegengesproken en dat het vooral aan het einde 'wel erg' werd. Ze wil bevestiging van de tolk, maar deze houdt zich op de vlakte.

De IND heeft ook deze aanvraag afgewezen, maar dit keer in de gewone asielprocedure. Over dit gehoor valt veel op te merken, bijvoorbeeld over het verschil in taalgebruik tussen de

asielaanvraagster en de tolk. De tolk doet erg haar best om de verschillen tussen het standaard Engels en het Afrikaans Engels te overbruggen, maar toch begrijpt de aanvraagster niet alle vragen. Hier wil ik even stilstaan bij de (vermeende) tegenstrijdigheden die haar worden tegengeworpen met betrekking tot haar werkzaamheden thuis en op het land en haar verklaringen over wat zij zoal at en kocht op de markt. Dergelijke details zijn voor de vaststelling of iemand ‘vrees voor vervolging’ heeft volstrekt irrelevant. Deze vragen worden uitsluitend gesteld in het kader van de ‘geloofwaardigheidstoets’. Men zou kunnen redeneren dat mensen geen belang hebben om over dergelijke aspecten te liegen en dat (vermeende) tegenstrijdigheden daarom eerder kunnen worden toegeschreven aan de spanning die de interviewsituatie oproept of de verschillen in taalgebruik tussen de tolk en de aanvraagster, dan aan de (on)oprechtheid van de geïnterviewde. Dit soort bijzonderheden wordt asielzoekenden echter in toenemende mate in beslissingen tegengeworpen. In hoeverre zij ook in de rechtspraak een rol spelen, is niet zo eenvoudig te beantwoorden. Onder de oude vreemdelingenwet maakten vreemdelingenrechters onderscheid in verklaringen die wel en niet de kern van de vluchtmotieven betroffen. Ongeloofwaardigheden op punten van ondergeschikt belang kenden zij meestal minder gewicht toe dan waar het ging om de redenen waarom iemand zijn land heeft verlaten. Dit was (zie Rinkel 1992) en is voor een deel nog steeds de uitvoeringspraktijk van de IND en de strekking van de beleidsregels.¹⁷ De Afdeling bestuursrechtspraak heeft echter de redenering verworpen dat tegenstrijdige verklaringen die niet de kern van de vluchtmotieven betreffen in mindere mate afbreuk doen aan de geloofwaardigheid dan tegenstrijdigheden die wel de kern van de vluchtmotieven raken.¹⁸ Dit vloeit volgens de Afdeling voort uit de verplichting van de asielaanvrager om aan het onderzoek mee te werken en alle informatie te verschaffen waarover hij beschikt of redelijkerwijs had kunnen beschikken. In latere uitspraken, zoals ook in de uitspraak van de Nigerees, heeft de Afdeling echter gesproken over ‘hiaten, vaagheden, ongerijmde wendingen en tegenstrijdigheden op het niveau van de relevante bijzonderheden’. De Afdeling vond dat de verklaring van de Nigerees betrekking had op een ‘essentieel onderdeel’. Wellicht is dit een kleine tegenstrijdigheid in de Afdelingsjurisprudentie.

17. In de Vreemdelingencirculaire 2000 C1/3.4 staat dat over kleine vergissingen, bijvoorbeeld over data, kan worden heengestapt, maar nooit over evidente onjuistheden.

18. ABRvS 28 december 2001, *Jurisprudentie Vreemdelingenrecht* 2002/73.

Voorbeeld 3

In dit laatste voorbeeld betwist de ambtenaar de opgegeven Somalische nationaliteit van de asielzoekende, onder meer omdat de man niet Somalisch, maar Swahili spreekt. Dit voorbeeld is illustratief voor zaken waarin de taal (mede) aanleiding geeft tot de twijfel. De cursief gedrukte opmerkingen in het volgende fragment uit het eerste gehoor zijn niet voor de asielzoekende vertaald.

Ambt.: 'Is uw vader nog in leven?'

Asz. (via tolk): 'Ik heb mijn vader in Kismayu verlaten.'

Ambt.: 'Meneer, is uw vader in leven?'

Asz. (via tolk): [de aanvrager is lang aan het woord, de tolk vertaalt alleen:] 'Ja, ik heb zeker het land verlaten.'

Ambt.: (tegen de tolk:) '*Hoe gaat het communiceren?*'

Tolk: '*Ja, het gaat goed. Hij spreekt goed Swahili. Zelfs veel te goed voor iemand uit Kismayu. Hij spreekt klassiek Swahili, echt Swahili dus.*'

Ambt.: '*Mensen uit Kismayu kunnen niet zo goed Swahili spreken.*'

Tolk: [weifelend] '*Ja, ik weet het niet.*'

Ambt.: 'U heeft uw vader verlaten. Waar bent u toen naar toe gegaan?' [de tolk vertaalt één kort zinnetje, blijktens het volgende antwoord waarschijnlijk alleen de eerste zin.]

Asz. (via tolk): 'Ja.'

Ambt.: "'Ja' is geen antwoord op mijn vraag. Waar bent u naar toe gegaan?'

Asz. (via tolk): 'Ik ging naar Mombassa.'

Ambt.: (tegen tolk:) '*Hij wil geen antwoord geven.*' (...) 'Hoe lang duurde uw reis met de vrachtwagen?'

Asz. (via tolk): 'Eén dag.'

Ambt.: (tegen tolk:) '*Kan dat tussen Mombassa en Tanzania in één dag?*'

Tolk: '*Nee, dat is ver weg. Dat kan niet in een dag.*'

Ambt.: ‘Hamid, u hebt slaap, hè. Niet slapen, hoor. U bent met de vrachtwagen gegaan en na een dag ergens aangekomen en van die plaats heeft u een vliegtuig genomen naar Nederland.’

Asz. (via tolk): ‘Nee, we gingen niet rechtstreeks naar het vliegveld.’

Ambt.: ‘Maar u bent met die vrachtwagen naar Dar es Salaam gegaan.’

Asz. (via tolk): ‘Ja.’

Ambt.: ‘Hamid, Dar es Salaam en Mombassa zijn ver van elkaar verwijderd, hebt u misschien een ander voertuig gebruikt?’

Asz. (via tolk): ‘Voor mij is het moeilijk te herinneren of het Dar es Salaam of een andere plaats was. In ieder geval ben ik van Mombassa naar een onbekende plaats gegaan en dat was het einde van mijn reis.’

De ambtenaar ziet in de informatie die de tolk verschaft de bevestiging dat de aanvrager niet de gestelde nationaliteit heeft: hij spreekt té goed Swahili en hij heeft wonderbaarlijk snel gereisd van Mombassa naar Tanzania. De toon van de ambtenaar is enigszins badinerend, bijvoorbeeld waar hij de asielzoekende tutoyeert en hem maant opletend te blijven. Het lijkt erop dat de tolk selecteert in de vragen en antwoorden die hij vertaalt. Dit kan verklaren waarom de antwoorden van de asielzoekende niet steeds aansluiten op de vragen. De functionaris schrijft dat tussen neus en lippen toe aan onwil van de aanvrager om te antwoorden.

Uit het rapport van het gehoor in bovenstaande zaak is niet op te maken welk aandeel de tolk in de communicatie heeft gehad. Het rapport is sowieso een gecomprimeerde weergave van het fragment uit het gehoor. De opmerking van de tolk is vervat in een vraag van de ambtenaar. Het gehele bovenstaande fragment komt als volgt terug in het rapport van het gehoor:

Vanuit Dar es Salaam heeft u het vliegtuig genomen, hoelang duurde uw reis met de vrachtwagen?

Een dag heb ik met de vrachtwagen gereisd. Ik ben met de vrachtwagen naar Dar es Salaam gegaan.

Maar dat is ver, dat haalt men niet in een dag?

Voor mij is het moeilijk om te herinneren, maar ik ben met een vrachtwagen naar een mij onbekende plaats gegaan en daar was het einde van mijn reis.

Uit deze passage blijkt de transformatie die informatie in asielzaken soms ondergaat. Het letterlijk noteren van de vragen in het verslag wekt de indruk dat de vragen ook daadwerkelijk op deze manier aan asielzoekenden zijn gesteld. Beslisambtenaren en rechters vertrouwen daar op. In deze casus zijn beide vragen niet als zodanig aan de aanvrager gesteld. De weergave van de eerste vraag maakt de verslaglegging bovendien ambigu, doordat eerst van een vliegtuig wordt gesproken en de vraag vervolgens gaat over de reis per vrachtwagen. In het algemeen gesteld komt het de verslaglegging ten goede als niet alleen de antwoorden, maar ook de vragen in het rapport van het gehoor worden opgenomen. Dit vereist echter wel precisie en geduld. De tolk handelt in bovenstaande zaak in strijd met de gedragsregels die de IND voor tolken heeft opgesteld. Daarin is namelijk geregeld dat de tolk noch op eigen initiatief, noch desgevraagd andere informatie dient te verstrekken dan een vertaling. De tolk dient niet in discussie te gaan over de inhoud van een gehoor.¹⁹ Uit het fragment wordt echter ook duidelijk dat het hier om een samenspel gaat. De ambtenaar nodigt de tolk uit om achtergrondinformatie te geven, de tolk geeft na enige aarzeling de gevraagde informatie, en de functionaris past die informatie toe in zijn communicatie met de aanvrager. Afgezien van het feit dat de tolk hier buiten zijn boekje gaat, is het is ook de vraag of de informatie van de tolk juist is. De afstand tussen Mombassa en Dar es Salaam is ongeveer vijfhonderd kilometer. Er is een busverbinding tussen beide steden die loopt via Tanga in Tanzania. Van Mombassa naar Tanga duurt de reis, deels over onverharde wegen, circa zes uur, plus extra tijd voor eventueel oponthoud bij de grens. Van Tanga naar Dar es Salaam duurt de busreis vijf uur (Lonely Planet 1999: 194). Het zou dus wel degelijk mogelijk kunnen zijn deze reis per vrachtwagen in één dag af te leggen.

Processen van in- en uitsluiting

19. Artikel 10 *Gedragscode tolken en vertalers IND*, november 2001 (niet gepubliceerd).

De voorbeelden uit de praktijk geven inzicht in de processen van in- en uitsluiting die zich voordoen binnen de triade relatie tussen asielaanvrager, ambtenaar en tolk. Deze processen hebben hun weerslag op de beoordeling van de geloofwaardigheid van vluchtverhalen en daarmee op de categorisering in zaken die wel en niet voor inwilliging in aanmerking komen.

De observaties geven ten eerste inzicht in de afhankelijke positie waarin asielzoekenden zich bevinden. De vraagstelling in de gehoren representeert de disciplinerende werking die de asielprocedure op hen heeft. Met name in de eerste gehoren is veelal sprake van ‘dwangcommunicatie’: een gespreksituatie waarin de ene gesprekspartner de ander noodzaakt om op een (door de eerste) bepaalde wijze aan het gesprek deel te nemen (Bal 1988: 93/100). Asielzoekers worden gemaand de vragen ‘kort’ of alleen met ‘ja’ en ‘nee’ te beantwoorden. Of zij worden gevraagd zich te beperken tot ‘de hoofdzaak’ of tot ‘de grote lijnen’. Dit stelt hoge eisen aan het geheugen, de kennis en argumentatiestrategieën van asielaanvragers. Van hen kan wellicht wel enige kennis over de asielprocedure worden verwacht, maar niet dat zij zelf een adequaat onderscheid kunnen maken in wat juridisch wel en niet relevant is voor de beoordeling van asielverzoeken. Doordat ambtenaren erg gedetailleerde vragen stellen over onderwerpen waarvan het verband met de asielprocedure niet op slag duidelijk is, terwijl zij aan de andere kant weinig vragen stellen die het relaas in context kunnen doen plaatsnemen, is het voor aanvragers moeilijk in te schatten welke informatie zij geacht worden te geven. Zij verwachten meestal te moeten vertellen waarom zij zijn gevlucht, maar dit is een onderwerp dat pas in het tweede gedeelte van het nader gehoor aan de orde komt, als de meeste al enkele maanden in Nederland zijn. Daarbij komt dat ambtenaren in de vraagstelling lang niet altijd rekening houden met taalproblemen of culturele factoren. De meeste Nederlanders zijn gewend om op een heel directe manier te communiceren en verwachten ook een direct antwoord. Deze communicatiestrategieën botsen met die van mensen uit andere culturen, bijvoorbeeld sommige Afrikaanse culturen (Blommaert 2001).

Asielaanvragers hebben niet of nauwelijks controle op het verloop van het gesprek, de inhoud daarvan, en de verslaglegging in het rapport van gehoor. Er vindt geen terugkoppeling plaats van de informatie die de ambtenaar ter plekke in het rapport van gehoor opneemt. Het belang van het rapport van gehoor moet niet worden onderschat. De tekst gaat circuleren, wordt na verloop van tijd als ‘vaststaand’ beschouwd en dient als uitgangspunt voor beslissingen van

zowel de IND als de rechterlijke macht. Al zou de inhoud niet waarheidsgetrouw zijn, na verloop van tijd is zij een waarheid op zich. De mogelijkheden om nog wijzigingen aan te brengen nadat een eerste beslissing is genomen, zijn, zoals gezegd, zeer beperkt.

Asielaanvragers onderscheiden zich van de twee andere participanten, doordat de asielaanvraag voor hen een eenmalige ervaring is, die direct ingrijpt op hun persoonlijk leven, terwijl het voor de ambtenaar en tolk onderdeel is van een dagelijkse routine. De IND werkt met een vaste lijst van freelance tolken. Na verloop van tijd kennen veel ambtenaren en tolken elkaar en raken zij op elkaar ingespeeld. Zo komt het bijvoorbeeld voor dat een tolk alvast de identificerende vragen aan een asielaanvrager stelt, terwijl de ambtenaar zijn computer opstart en een begin maakt met het rapport van gehoor. Hierdoor kan onduidelijkheid ontstaan bij de asielaanvrager over de rollen en taken van zijn gesprekspartners. Hoewel bij de introductie van het gehoor wordt benadrukt dat de tolk onafhankelijk is en uitsluitend vertaalwerkzaamheden verricht, kan de feitelijke gang van zaken op de aanvrager overkomen als een goede samenwerking tussen beiden (hetgeen in de praktijk ook zo is). Soms kunnen de rollen zelfs omgedraaid lijken. In enkele zaken kon ook de onderzoeker zich niet aan de indruk onttrekken dat de tolk de voortgang van het gehoor leidde en min of meer dicteerde hoe de bewoordingen van de asielaanvrager in het rapport van gehoor moesten komen. Eén tolk zei zelfs ‘punt’ na iedere zin die hij vertaalde. In dergelijke zaken stelden de tolken weliswaar niet zelfstandig vragen (soms wel, maar niet gedurende het gehele gesprek), maar zij bepaalden bijvoorbeeld wanneer een asielaanvrager verder mocht spreken, terwijl de ambtenaar in de weer was om het verhaal op schrift te stellen.

Uit het observatieonderzoek komt dan ook naar voren dat zich in de interactiepatronen van asielaanvragers, ambtenaren en tolken processen van in- en uitsluiting voordoen die structureel één kant uit wijzen. Door de vaste werkrelatie tussen IND-ambtenaren en tolken en de opgebouwde routine en kennis van de asielprocedure, ontstaan er natuurlijke samenwerkingsvormen die kunnen resulteren in coalities tegen asielaanvragers. Tolken zijn hierbij de essentiële schakel, omdat zij als enigen toegang hebben tot de taal en (tot op zekere hoogte) de gedachtewereld van beide andere participanten. Bovendien hebben de meeste tolken meer jaren werkervaring dan ambtenaren en weten zij precies - of denken zij te weten - welke informatie de ambtenaren willen achterhalen en welke antwoorden wel en niet adequaat zijn binnen de

asielprocedure. Tolken treden regelmatig op als bondgenoot, plaatsvervanger of informant van de ambtenaar; zelden of nooit vervullen zij deze rollen voor asielaanvragers. Zij leven de gedragsregels om eenzijdig contact met de asielaanvrager te vermijden beter na dan dezelfde gedragsregels in relatie tot de IND. Zo wordt consequent uitvoering gegeven aan de gedragsregel dat tolken de kamer dienen te verlaten als de functionaris dat doet, maar niet aan de regel dat tolken zich jegens ambtenaren onthouden van commentaar over de asielaanvrager. Verwacht werd dat de aanwezigheid van een onderzoeker, als vierde aanwezige tijdens het gehoor, een neutraliserende werking zou hebben, waardoor processen van in- en uitsluiting niet zichtbaar zouden zijn. In dit licht is het opmerkelijk dat tolken zich in tien procent van de gehoren zo negatief over een asielaanvrager uitlieten, dat ambtenaren mede hierdoor betwijfelden of de geïnterviewde wel uit het gestelde land afkomstig was.

De processen van in- en uitsluiting vinden niet altijd bewust plaats. Veeleer zijn deze processen ingebed in de institutionele routines en werkrelatie. De inbreng van tolken is er vooral op gericht de gehoren voor de IND efficiënt te laten verlopen. Een tolk is ook ondernemer. Wil hij voor langere tijd opdrachten krijgen, dan zal hij zich flexibel en inschikkelijk moeten opstellen. Hij moet goed bereikbaar en beschikbaar zijn en zich aanpassen aan de werkwijze en houding van verschillende ambtenaren. Die noodzaak laat zich te meer voelen in tijden van teruggang van de aantallen asielaanvragen. Het contact met de asielaanvrager is daarentegen eenmalig en anoniem. De langdurige relatie met de IND nodigt ertoe uit dat tolken dezelfde routine en verwachtingen krijgen als ambtenaren en zich meer gaan richten op de wensen van de opdrachtgever. De consequentie hiervan is evenwel dat bij de aanvrager verwarring kan ontstaan over de rollen en de onpartijdigheid van zijn twee gesprekspartners.

Problematische communicatie

Het observatieonderzoek maakt zichtbaar dat gehoren uiterst complexe gesprekssituaties zijn, omdat ze binnen een institutionele, interculturele en meertalige context plaatsvinden. De participanten hebben elk verschillende verwachtingen en belangen. Bovendien moeten eventuele verschillen in taal, cultuur en opleidingsniveau worden overbrugd. Door de onderzoekers zullen niet alle taal- en communicatieproblemen zijn opgemerkt, noch is de impact daarvan altijd goed in te schatten. In vrijwel alle bijgewoonde gehoren zijn echter communicatieproblemen

opgemerkt. In de helft van de zaken waren de communicatieproblemen problematisch tot zeer problematisch in het licht van het doel van de gehoren, namelijk ‘feitenvaststelling’ of ‘waarheidsvinding’. Er deden zich bijvoorbeeld ernstige taalproblemen voor, sommige ambtenaren of tolken waren bevooroordeeld of gedroegen zich niet professioneel of sommige asielaanvragers waren te geëmotioneerd of ziek om hun verhaal goed te kunnen doen.

Gezien de complexiteit van de gehoren is het niet zozeer verrassend dat zich communicatieproblemen voordoen, als wel hoe de meeste ambtenaren, tolken, evenals overigens rechtshulpverleners en medewerkers van Vluchtelingenwerk daarmee omgaan. Zij zijn namelijk sterk geneigd de problemen eenzijdig toe te schrijven aan de leugenachtigheid of onwil van de asielaanvrager. Hoewel de beslissingen worden genomen door andere ambtenaren dan die de gehoren afnemen, hebben deze negatieve attributies hun weerslag op de teneur van de rapporten van gehoor. Opvallend is bovendien dat juist een groot deel van deze verzoeken, die niet alleen in communicatief opzicht, maar vanwege de voortdurende wijzigingen in beleid, wet- en regelgeving ook in juridisch opzicht complex zijn, geschikt worden geacht om binnen 48 ‘procedures’ af te wijzen.

Andere instrumenten ter beoordeling van geloofwaardigheid

De verklaringen van asielaanvragers zijn - hoewel zeer belangrijk - niet de enige indicator voor de beoordeling van geloofwaardigheid. In sommige gevallen is er wel aanvullend bewijs, bijvoorbeeld in de vorm van identiteitsdocumenten, lidmaatschapsbewijzen van politieke partijen of een ondersteunende verklaring van een vluchtelingenorganisatie. Hoewel de IND veel waarde hecht aan documenten en schriftelijk bewijsmateriaal, is het tegelijkertijd (ook bij de dienst) algemeen bekend dat documenten zoals paspoorten, visa en arrestatiebevelen, vervalst of authentiek, in veel landen tegen elke prijs te koop zijn. Dus ook als aanvragers wél documenten hebben, moeten deze aan een kritische toets worden onderworpen. De Marechaussee beschikt daarvoor over speciale apparatuur.

Hoe meerduidig en complex de beoordeling van dergelijk bewijsmateriaal soms is, blijkt wel uit het feit dat het asielaanvragers ook kan worden tegengeworpen als zij *wel* met paspoort

op legale wijze een bepaald land hebben verlaten. Asielzoekenden die zo bijvoorbeeld een land als Iran verlaten, vestigen daarmee niet de indruk dat zij in de negatieve belangstelling van de autoriteiten staan. Dus zowel het beschikken over documenten als het ontbreken daarvan kunnen argumenten zijn om het verzoek af te wijzen. Een probleem is bovendien dat sommige mensensmokkelaars asielaanvragers onder druk zetten om hun documenten voor hergebruik af te staan. In de rechtspraak telt dit niet als verzachtende omstandigheid. Zelfs als iemand wel een identiteitskaart, maar niet de reispapieren kan overleggen, omdat hij deze heeft moeten afgeven aan de reisagent, doet dit volgens de Afdeling niet af aan de eigen verantwoordelijkheid voor de onderbouwing van het reis- en asielrelaas.²⁰

De IND maakt gebruik van twee forensische methoden voor de vaststelling van de herkomst en leeftijd van de asielaanvragers: het röntgenologisch botonderzoek en de taalanalyse. Het voert te ver om hier beide te bespreken, maar op de taalanalyse ga ik kort in, omdat hierboven (in het derde voorbeeld) ook al naar voren kwam dat taal als indicator voor geloofwaardigheid wordt gezien. Met de taalanalyses tracht de IND op objectieve wijze te verifiëren of de aanvrager inderdaad afkomstig is uit de regio waar hij vandaan stelt te komen. Een IND-medewerker maakt een bandopname van 45 tot 60 minuten van een gesprek met de asielaanvrager over het dagelijks leven in de omgeving waar de persoon vandaan zegt te komen. Het Bureau Taalanalyse van de IND legt de opname vervolgens voor aan een taalanalist. Volgens het hoofd van dit bureau geeft de taalanalist alleen een negatief oordeel indien deze stellig van mening is dat de aanvrager niet uit het gestelde land afkomstig is; bij twijfel krijgt de aanvrager het voordeel van de twijfel. De taalanalist geeft in sommige gevallen ook aan uit welk land de vreemdeling waarschijnlijk wel afkomstig is (Hintzen 2003: 11).

Op het gebruik van taalanalyse binnen de asielprocedure is veel kritiek geuit, zowel op taalkundige aspecten, als op de procedure. Vanuit taalkundig oogpunt is er onder meer op gewezen dat talen en dialecten aan verandering onderhevig zijn en zich als gevolg van de toenemende mobiliteit van mensen tegenwoordig over grotere gebieden verspreiden. In sommige landen worden zoveel verschillende talen en dialecten gesproken dat het welhaast onmogelijk is om deze allemaal te kennen, laat staan herkennen (Eades, c.s. 2003). Een complicatie zou bovendien kunnen zijn dat sommigen geneigd zijn verschillende talen en taalvarianten door

20. Zie bijvoorbeeld ABRvS 3 juli 2002, *Jurisprudentie Vreemdelingenrecht* 2002/296.

elkaar te gebruiken, al naar gelang zij spreken over situaties in het land van herkomst of situaties in het land van opvang, of over informele dan wel officiële situaties (Maryns & Blommaert 2001).

De procedurele kritiek betreft vooral de deskundigheid van de taalanalisten. De IND streeft er wel naar *native speakers* met een academische taalkundige opleiding in te zetten (Hintzen 2003: 10), maar slaagt daar niet altijd in (Lucassen 2003). De identiteit van de taalanalist wordt uit overwegingen van persoonlijke veiligheid niet bekend gemaakt. Critici hebben bovendien vraagtekens geplaatst bij het vrijwillig karakter van de test. Bij twijfel over de afkomst biedt de IND de asielaanvrager de gelegenheid om met behulp van de test alsnog aannemelijk te maken dat hij uit de gestelde regio afkomstig is. Een weigering wordt echter beschouwd als een weigering tot medewerking aan het onderzoek. Het initiatief tot de taalanalyse ligt dan ook bij de IND, de asielaanvrager kan niet zelf om een test vragen. Wel kan hij de bandopname opvragen en een contra-expertise laten verrichten. De onderzoekssituatie is niet vrijblijvend, omdat de uitslag van de taalanalyse consequenties heeft voor de asielprocedure. Dit kan onzekerheid bij de spreker oproepen, wat mogelijk leidt tot hypercorrectie (Grootendorst 2003: 3): het gebruik van geforceerde grammaticale constructies doordat mensen de taal zo goed mogelijk willen uitspreken en aan de verwachtingen willen voldoen.

Tegenover het gebrek aan bewijs in veel asielzaken staat dat de IND soms belangrijk bewijs buiten beschouwing laat. Zo verbindt de IND geen juridische gevolgen aan het voorkomen van littekens op het lichaam, omdat het causaal verband met de martelingen of mishandelingen niet met zekerheid is aan te tonen (Geurts, Vervaat & Van Rijswijk 2001; Hoogenberk & Pastoors 2001; Oomen 2001; Van den Bosch, Van Dijk & Zwaan 2002; Bloemen 2003). Dit argument is opmerkelijk, omdat de aanwezigheid van littekens op het lichaam heel goed zou kunnen worden gezien in het licht van het geheel van de verklaringen en onderzoeksresultaten, zoals ook met documenten gebeurt. Documenten geven evenmin voor honderd procent uitsluitel. Het kunnen bijvoorbeeld vervalste documenten zijn of authentieke documenten die door omkoping zijn verkregen.

Gescheiden werelden

Samenvattend kan worden geconcludeerd dat de vraag welke informatie wel en niet als bewijs wordt toegelaten in de asielprocedure op zichzelf onderwerp is van restrictief beleid en restrictieve rechtspraak. De meeste aandacht gaat uit naar de verklaringen van asielaanvragers in de gehoren. Daarnaast wordt waarde gehecht aan schriftelijk bewijs en aan forensische onderzoeksmethoden waarvan de wetenschappelijkheid omstreden is. Taal is in asielzaken niet alleen een communicatiemiddel, maar ook een instrument om de betrouwbaarheid van de asiel-aanvrager vast te stellen. In sommige zaken blijft belangrijk medisch bewijsmateriaal buiten beschouwing.

De consistentie en volledigheid van de verklaringen zijn belangrijke indicatoren voor de geloofwaardigheid van vluchtverhalen. Impliciet neemt de IND aan dat iemand die gegronde vrees heeft voor vervolging of om andere redenen bescherming behoeft (de ‘echte vluchteling’) consistente verklaringen aflegt die overeenkomen met informatie uit algemene bronnen. Ook gaat de dienst er vanuit dat de omstandigheden waaronder asielaanvragers worden gehoord en de wijze waarop dat gebeurt onderling niet fundamenteel verschillen. Beide aannames zijn in dit hoofdstuk bekritiseerd. Consistentie en volledigheid zullen wel enige indicatie geven, maar het is bekend dat mensen grote moeite hebben om consistente verklaringen af te leggen, vooral als het gebeurtenissen betreft die traumatisch zijn geweest en er lange tijd tussen de interviews zit. Het maakt voor asielaanvragers bovendien wel degelijk uit welke ambtenaar en tolk zij treffen. De ene ambtenaar biedt meer ruimte om het asielrelaas op een rustige manier te vertellen dan de andere. Die ruimte is bovendien sterk ingeperkt door de standaard opzet en vraagstelling in de gehoren.

Het is van belang om aanvragers die niet de waarheid spreken over hun herkomst of (politieke) achtergrond te weren uit de asielprocedure. Dat is niet alleen in maatschappelijk opzicht en vanuit een oogpunt van efficiency en kostenbesparing van belang, maar ook voor de veiligheid van reeds toegelaten vluchtelingen. Voordat echter de conclusie kan worden getrokken dat de aanvrager ongeloofwaardige verklaringen aflegt of ‘niet meewerkt’ aan de procedure, moet over een groot aantal vragen duidelijkheid worden verkregen. Heeft de aanvrager voldoende tijd en ruimte gekregen om alle relevante informatie naar voren te brengen? Kunnen

de vermeende tegenstrijdige verklaringen zijn veroorzaakt door de manier van vragenstellen, bijvoorbeeld door een te hoog tempo of een te snelle wisseling van onderwerpen? Heeft de vertaling hierbij een rol gespeeld? Vormen de verschillende culturele achtergronden van de participanten een barrière voor het onderling begrip? Hebben de ambtenaar en tolk zich objectief en neutraal opgesteld? Is de informatie waarmee de verklaringen worden vergeleken betrouwbaar en kan deze inderdaad als algemeen bekend worden verondersteld? Zijn de aanvragers voldoende voorgelicht over de procedure en realiseren zij zich welke aspecten voor hun asielaanvraag van belang zijn? Zijn zij wel fit genoeg om hun verhaal op een coherente wijze naar voren te brengen? Kortom, op allerlei vlakken, zijn er alternatieve verklaringen denkbaar voor (vermeende) inconsistenties of omissies in verklaringen of voor het stilzwijgen van aanvragers.

Het zijn echter precies deze factoren - linguïstische, culturele, medische en psychosociale factoren - die bij beslissingen op asielverzoeken de laatste jaren op de achtergrond zijn geraakt. Weliswaar is sprake van een voortschrijdend inzicht op deze terreinen, ook bij degenen die asielverzoeken behandelen. Maar in de beslissingen op asielverzoeken en de rechtspraak wordt minder rekening gehouden met deze kennis van niet-juridische aard. Enkele voorbeelden daarvan zijn in dit hoofdstuk ter sprake gebracht. Het gegeven dat asielaanvragers soms onder druk worden gezet door mensensmokkelaars om hun documenten voor hergebruik af te staan, wordt anders dan enkele jaren geleden niet als verzachtende omstandigheid beschouwd. In beginsel is er geen tweede kans voor asielaanvragers waarvan pas na enige tijd blijkt dat zij als gevolg van een opgelopen trauma terughoudend zijn geweest. Culturele barrières of taalproblemen worden alleen in ogenschouw genomen als zij door de ambtenaar in het verslag worden vermeld, maar veelal komen zij pas later aan het licht. Het lijkt om gescheiden werelden te gaan.

Terug naar de zaak van de man uit Niger, die verklaarde met behulp van een amulet in één keer in Katako te zijn beland. Het zal de lezer inmiddels duidelijk zijn dat de culturele verklaring die de rechtbank Amsterdam hiervoor aandroeg een soort antropologische werkelijkheid vertegenwoordigt, die geheel los is komen te staan van de juridische beoordeling. In de procedure voor de rechter in hoger beroep doet het er niet meer toe of de rechtbank zelf overtuigd is van de (on)geloofwaardigheid van het asielrelaas. De rechtbank dient zich in de visie van de Afdeling terughoudend op te stellen en alleen te toetsen of de IND zorgvuldig

onderzoek heeft verricht.²¹ Zelfs al zou de rechtbank inhoudelijk gelijk hebben, dan dient zij niet haar eigen oordeel in plaats te stellen van het oordeel van de IND. Deze antropologische of culturele werkelijkheid is gescheiden van de juridische beoordeling, net zoals medische, taalkundige, sociale of psychologische aspecten in toenemende mate irrelevant zijn verklaard. Met de taalanalyse en het leeftijdsonderzoek van minderjarige asielaanvragers haalt de IND weliswaar taalkundige en medische aspecten de asielprocedure binnen, maar de werkwijze en de conclusies die daaraan worden verbonden, zijn juist door linguïsten en medici sterk bekritiseerd. Dit versterkt dus in wezen alleen maar de scheiding tussen de verschillende vakgebieden.

Die scheiding is niet altijd zo scherp geweest. Begin jaren negentig klonk bijvoorbeeld wel de kritiek dat asielzoekers niet het voordeel, maar het nadeel van de twijfel kregen (Amnesty International 1990). Toch werd met meer omstandigheden rekening gehouden, zowel door de IND (vergelijk bij voorbeeld Rinkel 1992), als door de rechtbanken (Van Bennekom 2003). De omslag die heeft plaatsgevonden, was midden jaren negentig al ingezet met de invoering van de begrippen ‘veilige landen van herkomst’, ‘veilige derde landen’ en ‘landen van eerste asielaanvraag’. Met de invoering van de Vreemdelingenwet 2000 zijn de ontwikkelingen echter in een stroomversnelling geraakt. Niet zozeer omdat deze wet zoveel stringenter is dan de vorige, maar omdat de bij deze wet nieuw ingestelde hoger beroepsrechter, de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State, de wet strikter interpreteert dan vreemdelingenrechtters voorheen gewend waren te doen.

Hoe moet deze ontwikkeling worden gewaardeerd? Aan de ene kant kan worden geredeneerd dat dit wel een goede of in elk geval een zuivere ontwikkeling is. Juristen zijn immers geen artsen, antropologen, taalkundigen, sociologen of psychologen, dus kunnen zij zich maar beter niet met kennis op deze gebieden bezig houden. In zekere zin raakt de kern van de kritiek vanuit de sociale en medische wetenschappen juist dit punt: juristen zijn niet deskundig op deze terreinen. Zelf ben ik geen voorstander van deze ‘theorie van gescheiden werelden’. Asielzaken hebben nu eenmaal al deze aspecten in zich. Miskenning daarvan leidt tot een reductie van de werkelijkheid, die niet bijdraagt aan de doelstelling van de asielprocedure, namelijk het zorgvuldig selecteren van zaken die wel en niet voor inwilliging in aanmerking komen. Soms leidt het naar mijn mening zelfs tot onbevredigende of onrechtvaardige

21. Zie onder meer ABRvS 9 juli 2002, *Jurisprudentie Vreemdelingenrecht* 2002/275; *Nieuwsbrief Asiel- en*

uitkomsten. Het is wel efficiënt, maar niet wenselijk om alleen de IND op deze gebieden onderzoeksbevoegdheden te geven en rechters aan handen en voeten te binden (zo ook Human Rights Watch 2003). Indien de rechtbank niet zelf de deskundigheid in huis heeft, dan kan zij een deskundige benoemen.²² In strafzaken gebeurt dit met enige regelmaat, maar in vreemdelingenzaken wordt zelden van deze mogelijkheid gebruik gemaakt. Het onderzoek bij de IND zou aanmerkelijk kunnen verbeteren indien meer aandacht wordt gegeven aan medisch onderzoek.²³ De IND zou bovendien veel meer informatie uit de gehoren kunnen halen dan nu het geval is, door de aanvrager beter in de gelegenheid te stellen om op eigen wijze de redenen van hun vlucht in context te plaatsen. Dan zijn ook ambtenaren beter in staat om - voor zo ver mogelijk - feit en fictie van elkaar te onderscheiden.

Vluchtelingenrecht 2002/234; ABRvS 22 augustus 2003, *Jurisprudentie Vreemdelingenrecht* 2003/451.

22. Artikel 8:47 Algemene Wet Bestuursrecht.

23. Zie ook het advies van de Landelijke commissie medische aspecten onder voorzitterschap van R.M.W. Smeets.

Literatuur

- Amnesty International (1990) *Het nadeel van de twijfel: de rol van informatie in de Nederlandse asielprocedure*.
- Bal, P. (1988) *Dwangkommunikatie in de rechtszaal: een onderzoek naar de verbale interactie tussen rechter en verdachte tijdens de strafzitting van de politierechter*, Arnhem: Gouda Quint.
- Bennekom, W. van (2003) 'Tot besluit', in A. Terlouw (red.), *Binnen 48 uur: zorgvuldige behandeling van asielverzoeken?* Nijmegen: Wolf Legal Publishers: 283-289
- Bloemen, E. (2003) 'Hippocrates in het aanmeldcentrum: de AC-procedure vanuit medisch perspectief', in A. Terlouw (red.) *Binnen 48 uur: zorgvuldige behandeling van asielverzoeken?* Nijmegen: Wolf Legal Publishers.
- Blommaert (2001) 'Investigating Narrative Inequality: African Asylum Seekers' Stories in Belgium', *Discourse & Society*, 12 (4): 413-449.
- Böcker, A. & T. Havinga (1996) *Asylum Migration to the European Union: Patterns of Origin and Destination*, Nijmegen: Institute for Sociology of Law.
- Bosch, M. van den, G.J. van Dijk & K. Zwaan (2002) *Medische aspecten van het vreemdelingenbeleid*, Nijmegen: Centrum voor Migratierecht.
- Cohen, J. (2002) 'Questions of Credibility: Omissions, Discrepancies and Errors of Recall in the Testimony of Asylum Seekers', *International Journal of Refugee Law*, 13 (3): 293-309.
- Colruyt, T. (2000) 'De beoordeling van vluchtverhalen: de achilleshiel van de asielprocedure?' *Streven* (oktober): 820-832.
- Doornbos, N. (2003a) *De papieren asielzoeker: institutionele communicatie in de asielprocedure*, Nijmegen: GNI.
- Doornbos, N. (2003b) 'Implicaties van de Vreemdelingenwet 2000 voor de communicatie met asielaanvragers', *Nederlands Juristenblad*, 78 (45/46): 2340-2346.
- Doornbos, N. (2003c) 'Verwachtingen en ervaringen van asielaanvragers', in A. Terlouw (red.), *Binnen 48 uur: zorgvuldige behandeling van asielverzoeken?* Nijmegen: Wolf Legal Publishers.

- Doornbos, N., A.M. Kuijpers & K. Shalmashi (2001) *Vluchtelingen op doorreis naar een veilig land*, Nijmegen: Centrum voor Migratierecht.
- Doornhein, L. & N. Dijkhoff (1995) *Toevlucht zoeken in Nederland*, Arnhem: Gouda Quint.
- Drew, P. & J. Heritage, eds. (1992) *Talk at Work: Interaction in Institutional Settings*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Eades, D., H. Fraser, J. Siegel, Tim McNamara & B. Baker (2003) 'Linguistic Identification in the Determination of Nationality: a Preliminary Report', te raadplegen op <http://www-personal.uni.edu.au/~hfraser/forensic/lingID.pdf>.
- Geurts, A., S. Vervaat & E. van Rijswijk (2001) 'De twijfel te lijf: de betekenis van medisch onderzoek in de asielprocedure', in Amnesty International, *Wederzijds wantrouwen: de asielzoeker, de staat en de waarheid*: 63-72.
- Granhag, P.A. & L.A. Strömwall (2002) 'Repeated Interrogations: Verbal and Non-verbal Cues to Deception', *Applied Cognitive Psychology*, 16: 243-257.
- Grootendorst, S. (2003) 'Validiteit van door IND gehanteerde taalanalyses als middel van herkomstbepaling', deskundigenrapport te raadplegen via www.vluchtweb.nl.
- Herlihy, J., P. Scragg & S. Turner (2002) 'Discrepancies in Autobiographical Memories; Implications for the Assessment of Asylum Seekers: Repeated Interviews Study', *British Medical Journal*, 324: 324-327.
- Hintzen, G.H. (2003) 'Taalanalyse: herkomstbepalingen binnen de asielprocedure', *Journaal Vreemdelingenrecht*, 2 (1): 9-13.
- Hoogenberk, N. & K. Pastoors (2001) 'Asiel op recept: de rol van medische informatie in asielgerelateerde zaken', *Nieuwsbrief Asiel- en vluchtelingenrecht* (1): 148-158.
- Human Rights Watch (2003) 'Fleeting Refuge: the Triumph of Efficiency over Protection in Dutch Asylum Policy', Washington, London, Brussels, 15 (3, April).
- Kälin, W. (1986) 'Troubled Communication: Cross-cultural Misunderstandings in the Asylum Hearing', *International Migration Review*, XX2: 230-241.
- Koser, K. (1997) 'Social Networks and the Asylum Cycle: the Case of Iranians in the Netherlands', *International Migration Review*, 31 (3): 591-611.
- Koser, K. & Ch. Pinkerton (2002) *The Social Networks of Asylum Seekers and the Dissemination of Information about Countries of Asylum*, Londen: University College.

- Lonely Planet (1999) Tanzania, Zanzibar & Pemba.
- Lucassen, L.J.G.M. (2003) 'De taalanalyse nader geanalyseerd', *Journal Vreemdelingenrecht*, 2 (3): 115-118.
- Maryns, K. & J. Blommaert (2001) 'Stylistic and Thematic Shifting as a Narrative Resource: Assessing Asylum Seekers' Repertoires', *Multilingua*, 20 (1): 61-84.
- Oomen, H.A.P.C. (2001) 'Littkens spelen geen rol: medisch onderzoek ontbreekt in asielpcedure', *Medisch Contact*, 56 (10): 365-367.
- Rinkel, T.M. (1992) 'Het asielrelaas', *Justitiële Verkenningen*, 18 (9): 40-54.
- Robinson, V. & J. Segrott (2002) *Understanding the Decision-making of Asylum Seekers*, Home Office Research Study 243.
- Rousseau, C., F. Crépeau, P. Foxen & F. Houle (2002) 'The Complexity of Determining Refugee-hood', *Journal of Refugee Studies*, 15 (1): 43-70.
- Roy, C.B. (2000) *Interpreting as a Discourse Process*, New York, Oxford: Oxford University Press.
- Schippers, A. & K. Versteegh (1987) *Het Arabisch: norm en ideaal*, Muiderberg: Coutinho.
- Shadid, W.A. (1998) *Grondslagen van interculturele communicatie*, Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Simmel, G. (1976/1908) *Een keuze uit het werk van Georg Simmel*, Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Terlouw, A., red. (2003) *Binnen 48 uur: zorgvuldige behandeling van asielverzoeken?* Nijmegen: Wolf Legal Publishers.
- UNHCR (1979) 'Handbook on Procedures and Criteria for Determining Refugee Status', te raadplegen via www.unhcr.ch.
- Vaags, T. (1994) *Tolken in de asielpcedure: waar hebben zij het over?* Utrecht: Wetenschapswinkel Letteren, Universiteit Utrecht.
- Vrij, A. & F.W. Winkel (1997) 'Liegen en bedrogen worden', in P.J. Van Koppen, D.J. Hessing & H.F.M. Crombag (red.), *Het hart van de zaak: psychologie van het recht*, Deventer: Gouda Quint: 429-449.
- Wadensjö, C. (1992) *Interpreting as Interaction: on Dialogue-Interpreting in Immigration Hearings and Medical Encounters*, Linköping University.